

KOROSZTÁLYOK ÉS KÖNYVEK*

BALOGH ZOLTÁN

A legegyszerűbb – bár korántsem problémamentesen mérhető – olvasásszociológiai fogalom egy-egy könyv *olvasottsága*. Elsősorban olyan írásművek olvasottsága fontos és érzékeny mutató, amelyek terjedése többé-kevésbé spontán. Nem véletlen, hogy majdnem mindig a „fiction”, a szépirodalmi jellegű irodalom terjedése (vagy éppen nem-terjedése) vált ki időről-időre heves vitákat e mutató értelmezése körül.

Ezen viták azonban gyakorta adatszegények, vagy legalábbis egyoldalúan dokumentáltak. Nem nagyon dokumentálják, hogy egy-egy mű iránti érdeklődés elsősorban a társadalom mely rétegeiből fakad. Újabb időben több úttörő jellegű kezdeményezés született ugyan az egyes rétegek irodalmi érdeklődésének és olvasási szerkezetének a feltárására, de a szereplő olvasásszociológiai jellemzők (változók) viselkedésének a rendszeres feltárása még csak kezdeti stádiumban van. Márpedig az egyes művek azonos mennyiségi elterjedése mögött rendkívül különböző szociológiai tagoltságú olvasórétegek állhatnak. Jelen írásunkban a fenti legegyszerűbb olvasásszociológiai mutató – az olvasottság – korosztályok közti megoszlásának értelmezéséről szeretnénk néhány megjegyzést tenni.

Amit a köznyelv egy-egy könyv „olvasottságán” ért, az tulajdonképpen két, egymással nem feltétlenül megegyező változónak felel meg:

a) az „aktuális olvasottság”: ez egy „intenzitás” jellegű paraméter. Ha pl. egy művet hetente tízezer ember olvas el, és a könyv mondjuk harmincezer példányban jelent meg, akkor rövidesen nehezen hozzáférhetővé válik, eltűnik a könyvesboltokból, „sorba kell állni” érte a könyvtárakban stb. Habár a *könyvkiadók* számára ez az aktuális olvasottság igen fontos paraméter (a nehéz hozzáfuthatóság igen „kapóssá” tehet egy-egy könyvet), mi következetesen *nem ezt* fogjuk érteni „olvasottságon”. A fenti „intenzív” mutatót mi következetesen „olvasási intenzitás”-nak nevezzük majd,

b) a „történeti olvasottság”: hogy *eddig* *élete* folyamán a lakosság mely rétegei milyen mértékben olvastak egy-egy művet (műcsoportot, szerzőt stb.). Ez lehet igen magas anélkül, hogy az aktuális olvasottság kivételesen magas lenne bármely adott időpillanatban.

Mi *olvasottságon* következetesen azt fogjuk érteni, hogy a vizsgált réteg eddigi életében valaha is olvasta-e az adott könyvet, pontosabban: milyen arányban olvasta.

* Rövidített változat.

Az olvasottság így százalékaránnyal kifejezhető, „történelmi olvasottság” típusú, *extenzív* mutató lesz. Ezen mutató értéke társadalmi rétegenként – így korosztályonként is – általában más és más lesz (persze, egyes specifikus esetekben meg is egyezhet, de ez nem túl gyakori eset).

A továbbiakban egy fontos, bár közvetlenül nemigen mérhető fogalmat szeretnénk bevezetni, minthogy használata nagymértékben megkönnyíti az olvasottsági jelenségek tárgyalását. Ez a fogalom az *olvasottsági telítettség* fogalma. A mindennapi életben is ismeretes, hogy mit jelent az, ha valamiből a piac „telített”: ha a tárgy potencióális igénylőinek a kielégítetlen, e tárggyal még nem rendelkező hányada szűkül, a tárgy kelendősége gyorsan csökken, és többnyire bizonyos láthatatlan határokat – amelyek több-kevesebb közvetlenséggel a társadalom valamiféle rétegződési határai – nem lép át. A *teljes telítettség* mindig csupán egy elképzelt határeset, tehát fikció, konstruált fogalom, de a gyakorlati telítettség nagyönis kézzelfogható valami. A telítettségi szint – mint az előbbiekből talán kiderült – a társadalom strukturális átalakulásával természetesen változik.

A történelmi értelemben vett olvasottság roppant tehetetlenségű mennyiség. Roppant tehetetlenségű, mert igen sok *tevékenység* rejtőzik mögötte. Ha Magyarországon minden felnőtt lakos csupán átlagosan 100 órát olvasott már szépirodalmat életében, ez több, mint 500 millió óra tevékenységet jelent. Ebből minden valószínűség szerint fel lehetne építeni egy Miskolc nagyságú várost. És valami ilyesmi is történik a fejekben: a könyvek tégláiból óriási tudati építmények halmozódnak fel olvasóik fejében, még ha az esetek többségében talán nem is kellő tudatossággal. *Egy* könyv hatása alól kivonhatja magát az olvasó ember, ellenállhat neki. Milliók által ismert olvasmányok rendszerei viszont feltétlenül világkép-meghatározó erejűek: hatásuk azokra is kihat, akik soha kezükbe sem vették ezeket a műveket. A Bibliát a mai teenagerek jelentős hányada még sohasem vette a kezébe. A „csak a papíron” létező Paradicsom vagy Pokol, Ádám és Éva, az angyalok és az ördögök mégis a legtöbb ember fejében világosabb fogalmak, mint a létező Paraguay vagy Honduras, *akár olvasta a Bibliát, akár sem*. A személyek állandó cserélődésével ezen roppant tehetetlenség mögött biztosítódik pl. hogy Jókai örökkön a magyar köztudatban marad, mert kamaszok hosszú nemzedékeinek vált állandó olvasmányává. A személyek állandó cserélődése miatt az olvasási struktúra nagyfokú stabilitása *dinamikus stabilitás*, fenntartásáról jelentős tartósságú folyamatok gondoskodnak.

Még egy fogalmat vezetnénk be a tulajdonképpeni tárgyalás előtt. Ha egy mű olvasottsági struktúrája időben állandó, akkor ez azt jelenti, hogy az egymást követő generációk ugyanolyan módon „esnek át” a mű elolvasásán. Ha pl. feltételezzük, hogy mindenki rendes időben elvégzi az általános iskola nyolcadik osztályát, és 14 évesen mindenki elolvassa a nyolcadik osztályos magyar tankönyv szépirodalmi szövegeit, akkor ezen szövegek olvasottsága a 13 évesek körében mindig néhány % (az esetleges érdeklődők), a 14 évesek korában egy 100% alatti szám (egyesek ugyanis csak tanév végén olvassák el), a 15 évesek körében 100% lesz. Habár e folyamatban mindenki megváltozik (a „nem olvasta” kategóriából átkerül az „olvasta” kategóriába), maga a folyamat *időben állandó* lesz, hiszen az egymást követő személyek ugyanazon pályán követik egymást a folyamaton belül. Az ilyen, időben állandó folyamatot *stacionér* folyamatnak nevezik.

„Olvasottság” nevű változónknak van már egy sajátossága: elvileg *irreverzibilis* folyamat eredményére vonatkozik. A számítógépnél az „olvasás” művelet mellett szerepel egy „törlés” művelet is: a bevitt információ tökéletesen törölhető. Az emberek esetében ez meglehetősen problematikus, és az „elolvasni” igének nincs tökéletes nyelvi ellentétje (az „elfelejtette” ige lényegében csak a „tudatosan nem képes felidézni” jelentéssel bír). Magyarul: ha valaki egyszer elolvasott egy könyvet, a továbbiakban egész életére a könyv „olvasói” közé tartozik.

Ezen *elvi* megfordíthatatlanság, irreverzibilitás persze gyakorlatilag nem áll. Mindig lehetséges, hogy egy könyvet olvastunk, és mégsem húzzuk alá az elénk tett könyvek listájában: esetleg már címét is, szerzőjét is elfelejtettük. Más esetekben esetleg csak sokat és érzékletesen meséltek nekünk egy könyvről, vagy láttuk a belőle készült filmet stb., és oly mély nyomokat hagyott bennünk, hogy mint „olvasott”-at fogjuk megjelölni. Mindazonáltal a számunkra vagy a rétegünkbe tartozó olvasók (kulturális környezetünk) számára fontos művekre tehát a „felejtési reverzibilitás” torzításai nem tűnnek különösebben veszélyesnek; 100 olvasóból 90–95 bizonyára egészen jól visszaemlékezik majd a fontosabb olvasott művekre. *Ha viszont az olvasottság irreverzibilis folyamat, akkor az olvasási folyamat stacionér volta esetén az idősebb korosztályok felé haladva az olvasottság foka állandóan növekszik. Az olvasottsági fok korosztályok szerinti növekedése ezen esetben megadja az olvasói intenzitás erősségét az egyes korosztályokban.* Fenti állításunk csak akkor igaz, ha mindenki minden művet csak egyszer olvasott; vagy ha *csak az első olvasásokat* vesszük bele a vizsgált olvasottság kialakulásának folyamatába.

Az egyes könyvek olvasottságának a kor szerinti megoszlása a lakosság egy-egy csoportján belül sokszor igen jellegzetes százalékarány-értékeket ad, amelyek korosztályonként olykor radikálisan különböznek. Az olvasottságnak a kor függvényében való ezen menetet a továbbiakban – hogy ne kelljen állandóan egy ilyen hosszú körülírással dolgoznunk, mint „az olvasottsági százalékarányok korcsoportok szerinti menete” – „olvasottsági korprofil” néven fogjuk emlegetni. A csoport, amelyen belül ezt vizsgáljuk, a „vonakoztatási populáció”. A továbbiakban a KMK Élményalakzatok címmel közreadott kutatásának az „olvasottsági korprofil”-jai szerepelnek majd a tárgyalásban. Az adatok felvétele 1973-ban történt, a vonatkoztatási populációt a magyar könyvtártagok képezték, akiket egy 1832 fős minta reprezentált. Két alapkérdésünk:

a) *Milyen jellegzetes olvasottsági korprofilok fordultak elő az említett vizsgálatokban?*

b) *Milyen olvasási folyamatokra engednek ezek következtetni?*

1. *A „pályáraállás” problematikája közel stacionér folyamatnál: Jókai példája.* Ha egy minta valamelyest is számottevő mértékben tartalmaz fiatal olvasókat, az olvasottság foka benne eleve nem lehet 100% olyan műveknél sem, amelyek gyakorlatilag teljes körű olvasottságnak örvendenek. A kifejezetten kisgyerek korban olvasott műveket kivéve ugyanis a „szubkulturálisan kötelező” irodalmak elolvasásának megvan a maga adekvát kora. Jókain pl. kifejezetten a teenager-korban szokás átesni: az „olvasottsági görbe” ezután igen hamar eljut a teljes telítettséghez. Íme, két Jókai-mű meredek „startgörbéje”:

	<i>A közzívü ember fiai</i>	<i>Az aranyember</i>
15–19 évesek	77%	74%
20–24 évesek	99%	98%
25–29 évesek	99%	98%

Láthatóan 20 éves korra már gyakorlatilag mindenki elolvasta a két művet, és aki eddig nem olvasta el, az ezután sem nagyon fogja.

Legfeljebb milyen idős korra tehető a „fél-telítettség” elérése? Ez alacsonyabb a 18 éves kornál, hiszen ha 18 éves korban csak 50% lenne, az ez alatti korokban is legfeljebb 50% lehetne stacionér folyamat esetén: ekkor a korok összege legfeljebb 300%, tehát az átlagos olvasottság legfeljebb 60% lehetne. Alacsonyabb a 17 éves kornál is: ha 17 éves korban érné el az 50%-ot, akkor 18 és 19 éves korban már hiába lenne 100%: az együttes olvasottság 350%, az átlagos 70% lenne. Kijelenthetjük tehát, ha az egyes korévek egyenlő számosságúak, akkor Jókai olvasottságának „fele telítettsége” még 17 éves kor előtt bekövetkezik.

2. *Nem-stacionér művek első csoportja: a „telítettségi szint” fiatal korban magasabb.* Elemzés szempontjából az elterjedtebb és egyben a könnyebb esetet jelenti a telítődési szintnek a korról való csökkenése. Köztudomású, hogy az általános műveltség a fiatalok körében nagyobb, így nyilván van egy általános tendencia az olvasottság telítődési szintjének emelkedésére a fiatalabb korosztályban. Igaz, ugyanakkor a telítődési szinttől a fiatalok távolabb vannak: minél fiatalabbakat vizsgálunk, annál nagyobb az a hányad, aki még nem olvasta ugyan, de fogja. A fiatalkori olvasásnak azonban szerencsére van egy maximuma a késői teenager- és a korai huszonéves korban: a házasság előtt. A legtöbb olvasmánytípus ekkor már közel kerül a telítődési szinthez, így, amennyiben az idősebb korosztálynál a telítődési szint számottevően alacsonyabb, a kor növekedésével az abszolút olvasottsági arány is csökkenni fog. Miután a tradicionális magyar társadalom-modellben a legtöbb rétegben a nők kevesebbet olvastak, mint a férfiak, a főleg női olvasmányoknál eleve várható, hogy a telítődési szint öregkorban – legalábbis a két nem átlagára és a nőkre – csökkenni fog. Jellegzetesen ilyen „női” olvasmánytípus Bronte Üvöltő szelek-je:

15–19 év:	59%
20–24 év:	79%
25–29 év:	85%
30–39 év:	83%
40–49 év:	81%
50–59 év:	79%
60– x év:	67%

(A férfiak 63%-a, a nők 85%-a olvasta.)

Sajnos, a nemenkénti korbontás nem adott, így fenti állításunkat csak *indirekt* módon tudjuk bizonyítani: elsősorban a fiatal nők és idős nők közti különbség „felelős” tehát a telítődési szint „megemelkedéséért”.

A fenti görbe lényegében egy mű „aktualizálódási” folyamatát írja le. Ez nem téveszthető össze a publicisztikai értelemben vett „aktualitással”: egyszerűen arról van

szó, hogy az emberek egyre nagyobb hányadának életanyaga terjed ki olyan területekre, hogy már vannak „átfedései” a hajdan sokkal fejlettebb angol társadalom korabeli életanyagával, az emberek elegendő hányadának van szabadideje és nem pusztán formális alfabetizációja ahhoz, hogy az átélhető életanyag átéléséhez megszerezze az időt és energiát is.

3. *Nem-stacionér művek második csoportja: a „telítettségi szint” idős korban magasabb.* Természetesen az „aktualizálódás” mellett van értelme a szociológiai értelemben vett „elavulás” fogalmának is. Ez azt jelenti, hogy egy-egy mű a fiataloknál már feltehetően nem fogja elérni a kedveltségnek azt a fokát, amit az idősebbeknél elért. A legtöbb ilyen mű „szubkulturális” típusú: többnyire a társadalom múltban irányadónak számító „sztár”-csoportjainak partikuláris ízléséhez kapcsolódtak, amelyek letűntével „természetes” közegüket elvesztették, és „kulturális leszivárgásuk” a társadalom szélesebb rétegeibe elakadt. Lényegesen ritkább eset az, hogy valóban súlyos és időtálló művek tűnjenek el így a „süllyesztőbe”: ezek inkább csak egy-egy szubkultura körein belül „dezaktualizálódnak”.

Jelen vizsgálatunk „régí lektür” kategóriájában bőséggel található efféle irodalom. Viszonylag egyértelmű eset Kellermann Alagút-ja:

15–19 év:	11%
20–24 év:	13%
25–29 év:	15%
30–39 év:	15%
40–49 év:	17%
50–59 év:	31%
60– x év:	41%

Az Alagút *tudományos-fantasztikus* (pontosabban: technikai fantasztikus) könyv; erről a típusról közismert (és adatainkból is alátámasztható), hogy elsősorban a fiatal korosztály olvassa, viszonylag gyors telítődési folyamattal (aki kamaszkorban nem olvasta Vernét, később nemigen pótolja). Nem valószínű, hogy egy ilyenfajta könyv jellegzetes „késői felnőttkori” olvasmány lenne, amelyet csak a legidősebbek olvasnak. Alacsony tetszés-indexe nem teszi valószínűvé, hogy a „telítődési szint” elérése az ifjúság körében különösebben messze lenne. A megoldás talán az lehet, hogy a könyv tipikusan a „német sci-fi” klasszikus változatához: a Weimari Köztársaság társadalmi formációjához kötődik, amelynek programja azóta elavult, nem bír felszólító jelleggel.

A „telítődési görbe” természetesen meglehetősen eltorzulhat, ha egy könyv iránti kereslet a könyvpiacra (vagy a könyvtárakban) nem kielégíthető, a kínálat és a kereslet nincs egyensúlyban. Ilyen esetekben a *potenciális* telítődési görbe nem nagyon állapítható meg másból, minthogy a magas tetszési index-értékekhez viszonylag alacsony olvasottsági értékek tartoznak.

Nézzük meg a hajdani „jobb körök” egy világszinten is meglehetősen elterjedt olvasmányát, Margaret Mitchell: *Elfújta a szél* c. művét:

15–19 év:	16%
20–24 év:	28%
25–29 év:	47%
30–39 év:	62%
40–49 év:	70%
50–59 év:	70%
60– x év:	66%

A könyv a „női olvasmányok” közé tartozik, és az olvasás általános terjedése a legidősebeknél még a szokásos módon, a kor csökkenésével is emeli a telítődési szintet. A fiatalok – úgy tűnik – nemigen olvassák, ugyanakkor tetszésének van egy „másodmaximuma”, a 20–24 éves korosztályban; feltehetően a fiatal nők miatt. Erőteljes tetszésről tettek tanúbizonyságot a *főiskolások* is, habár viszonylag kis hányadban olvasták (28%).

Nagy kérdés, hogy a telítettségi görbe potenciálisan nem fekszik-e éppoly magasan a fiataloknál, mint a 40 év fölötti könyvtártagoknál, tehát hogy a könyv egy újabb kiadásának nem lenne-e népes olvasótábora, elsősorban a *nők* körében. Hosszabb távra e mű jövője egyébként nem tűnik biztosítottnak: a technokráciától a szakmunkásokig a közepes (fél-harmada) olvasottsághoz mérsékelt tetszés járul; a technikai racionalitás világképe eléggé kivetni látszik magából a rabszolgatartó „kultúra” ezen gyöngyszemét.

4. A mai „bestsellerek” olvasottsági korprofilja. Jókait „tradicionális örökzöld” bestsellernek tekinthetjük, alulkínálati probléma nélkül; alulkínálati probléma nemigen merül fel egy-két modern bestsellernél sem. Nézzük meg egy tipikus „bestseller”, a Sellő a pecsétgyűrűn olvasottsági korprofilját:

15–19 éves:	82%
20–24 éves:	83%
25–29 éves:	92%
30–39 éves:	89%
40–49 éves:	87%
50–59 éves:	84%
60– x éves:	71%

A fenti korösszetételből talán kiderül a „bestseller” titka: minden korosztályt nagyjából egyenletesen „telibe találni”, mégpedig mindkét nemben. Az igen gyorsan terjedő olvasmányoknak egyébként – különösen, ha a tömegkommunikáció vizuális médiumai is felkarolják – van egy jellegzetes „tehetetlenségi túlfutása”: futótűzként való terjedése hatása alatt átlépi érvényességi határait, a telítettségi görbe „felfelé torzul”: a humán értelmiség és a szakmunkástanulók egyaránt nem lelkesedtek különösebben a könyvért, sőt, az *átlagos tetszésindex* eléggé negatív volt, csupán a 60 éven felülieknek tetszett a többi művek átlagánál jobban ez a könyv. Ez viszont felhívja rá a figyelmet, hogy a „telítettségi görbe” elérése a legidősebb korosztálynál viszonylag lassú – a tetszési értékek tanúbizonysága szerint e korosztályban a mű még nem terjeszkedhet. A *friss megjelenés* éppúgy torzíthat lefelé, mint a *nehéz hozzáférés*.

5. A „lassú pályáraállás” problémája. Egy állandóan vitatott probléma: vajon mi az „adekvát életkor” egy mű olvasására? Egyesek az ilyen „magánéletbeli” fórumokon azon

a véleményen vannak, hogy túl alacsony életkorban bizonyos művek „nem is érthetők igazán”: ugyan, mit érthet az a csitri lány az öregedő asszonyok azon kétségbeeséséből, amely pl. Balzac Harmincéves asszonyában még ma is ki tudja váltani az együttérző elszörnyedést a középkorú nőolvasókból stb.?

Bizonyos értelemben alátámasztani látszik ezt, hogy a teenagerek hagyományosan olyan olvasmányokhoz szoktak vonzódni, amelyek egyértelmű helyzeteket alakítanak ki, valamiféle „harcos sematizmussal” halmozva az angyali és ördögi, feltétel nélküli azonosulást, vagy feltétel nélküli ellenszenvet kiváltó alakokat, az egyértelmű cselekvést követelő helyzeteket stb. Old Shatterhandtól Tarzanon át a Supermanig változatos kulturális és nyelvi kontextusokban látszik újra és újra megerősítést nyerni ez a kép az ifjúsági szubkultúrák sikerműveiben. És ha a kor változásai miatt a főhősök bizonyos, annak idején pozitívnak feltételezett mozzanatain úrrá lesz a történelem dialektikája és elidegenítő effektusokká válnak egy új korosztály szemében, akkor vagy gyorsan alábbhagy a mű népszerűsége, vagy a „kor követelményeihez” kell igazítani a könyvet. (Gondoljunk a Winnetou mélyen keresztényi lelkivilágára tett utalások sorsára a mű újabb kiadásaiban. Ugyan ki gondolna arra, hogy mondjuk Tolsztoj hatását átütőbbé tenné, ha életművéből kihagynánk a vallásos utalásokat?)

Mi azt tartjuk, hogy a valóban átfogó művészet kamaszkori olvasása – ha erre a teenager valóban hajlandó – aligha árthat: hiszen számos nagy mű egyben mesének, kalandregénynek stb. sem utolsó olvasmány: az „erőltetés” pedig úgysem nagyon eredményes. A hivatalos kultúrpropaganda pedig – véleményünk szerint nagyon helyesen – egyáltalán nem félti a teenagereket pl. a nagy eizensteini történelmi-társadalmi tablóktól.

Hogyan találhatunk megfelelő példát olyan műre, amelynek tanulságai bizonyára csak viszonylag felnőtt korra „érnek be”, és így a kamaszolás hullámai nem juttatják közel a telítettséghez? A kérdés nehéz: az időskori magasabb arányú olvasottság ugyanis igen sokszor jelenti azt, hogy „visszahúzó” könyvtípusról van szó, amelynek a telítettségi görbéje a fiataloknál már alacsonyabban van: ezek már sohasem fogják olyan arányban olvasni, ahogy az idősebb korosztály tette. Olyan művet kell találnunk, amelyik nemigen lehet „visszahúzó stádiumban”.

Végül is Abe Kóbo A homok asszonya c. művét választottuk a „beérés” fenti folyamatának jellemzésére. E mű formájában modern – tehát nem vonzza különösebben az idősebb olvasókat. Ugyanakkor mondanivalójában van valami, ami egyrészt élesen ellentmond a kamaszkor „harcos sematizmusának”, másrészt még egy enyhén konzervatív felhangot is tartalmaz az adott lehetőségekkel, a körülményekkel, „az élet érdekében” való kompromisszum fogalmát.

A művelt férfiak és nők nagyjából egyenlő arányban olvasták, és – „modern” stílusköntöse ellenére – viszonylag nagy arányban olvasták az idősebbek, akiknek egyébként alig tetszett kevésbé, mint a fiataloknak. (A 60 éven felülieknek majdnem úgy tetszett, mint a teenagereknek, ami „modern” mű esetében nem egy elterjedt dolog; a pusztán formai jegyek alapján való elemzésnek megvannak a maga korlátai!) Ime a mű „olvasottsági korprofilja”:

15–19 év:	26%
20–24 év:	34%

25–29 év:	38%
30–39 év:	28%
40–49 év:	19%
50–59 év:	20%
60– x év:	23%

A művet viszonylag frissen adták ki, így még nem biztos, hogy mindegyik korosztálynál elérte „telítettségi szintjét”: elképzelhető, hogy a „legelfoglaltabb” 40–49 éves korosztálynál ez még „nem állt be”. De az is lehet, hogy a rendkívül erős foglalkozás szerinti kontrasztok „vetülnek rá” a kor szerinti bontásra. Minél erősebben magyarázza a foglalkozási szakkultúra egy-egy könyv olvasottságát, annál több „zaj” torzítja el a kor szerinti bontást. A fenti torzító effektusok ellenére nyilvánvaló, hogy a műnek más a „telítettségi szintje” a 30 éven aluli korosztálynál, és más a 40 éven felülieknél, ahol a tárgyalásmód már áthághatatlanabb korlátokat jelenthetett. (A *megértés* nem: a művet olvasók tetszési szintje idősebb korban sem sokkal alacsonyabb.)

Ami a kiemelésre érdemes tanulságot adja: a „telítettségi szint” *viszonylagosan késői* elérése. A maximális olvasottság a 25–29 éveseknél adódik, akik pedig jóval kevesebb szabadidővel rendelkeznek mint a teenagerek és a főiskolások; náluk a legmagasabb a tetszési index értéke, tehát a tetejében még nem is biztos, hogy a mű körükben már „kifutotta magát”, hogy nem fog még több tért nyerni. A 20–24 évesek nemcsak kisebb mértékben olvasták a művet: kevésbé is tetszik nekik. És a teenagereknek még a 20–24 éveseknél is kevésbé, tehát az ő korosztályukban kevésbé várható terjedés, mint a huszoneves korosztályokban.

A „lassú pályáraállás” jelensége természetesen nem csupán a *pozitív* értelemben vett élettapasztalat megszerzésének-felhalmozódásának előfeltételezettségét mutatja egy műnél. Ez a bizonyos élettapasztalat jócskán lehet *konformitás* (sőt: sznobizmus) felhalmozása, negatív értelemben vett a kulturalizáció kiépülése is. Nézzük csak meg a „kulturális lektűr” egy esetét: Amenda Eroica-ját:

15–19 év:	16%
20–24 év:	22%
25–29 év:	28%
30–39 év:	22%
40–49 év:	16%
50–59 év:	23%
60– x év:	21%

A fiatalok általában – mint már mondtuk – „műveltebbek”: így jobban „tudják” azt is, hogy milyen „örök értékekhez” illik vonzódniuk. De éppen ezért jobban fenyegeti őket a „látszat-elsajátítás” a sznobizmus veszélye is. Ez a veszély láthatóan nem került el a *pedagógusréteget* sem: az Eroicát legnagyobb mértékben a humán értelmiség olvasta a foglalkozási csoportok közül. A vélt „műveltségi cenzus” ilyen felemás módon (a „kulturális lektűr” segítségével) való biztosítására való törekvés a legkonformabb módon viselkedő rétegeknél – az adminisztrátoroknál, a középkadereknél, és főleg e réteg *női*

alkalmazotti rétegénél – a legmagasabb, és a mezőgazdasági fizikaiak mellett a *középiskolásoknál* is viszonylag alacsony.

A mű legjobban a 25–29 éveseknek, ezeken belül pedig az adminisztratív-közép-kádernőknek tetszett. Ha az érettségizett *szellemi betanított munkások* aránya az idősebb korosztályokban is nő majd, akkor a telítettségi szint emelkedik majd azokban a rétegekben is.

6. *A kölcsönkért lány, avagy a telítődési szint igen gyors elérésének esete.* Ha egy mű „erősen bejáratott csatornákon” mozog, tehát potenciális olvasótábora már meglehetősen pontosan tudja, hogy ő a potenciális olvasótábor, és a mű olyan jól ismert típusba tartozik, amelyből az illetők már esetleg több tucatnyit olvastak, akkor a telítődési szint beállása villámgyorsan minden korosztályban szinte egyidejűleg mehet végbe. Az ilyen művekből adódik az egyik olyan típus, amelyből hetek alatt elfogy ötvenezer példány, hogy aztán már csak elég mérsékelt állandó kereslet jelentkezzék.

A két világháború közti félpengős és pengős Palladis-regények már kialakították Gardner detektívregényeinek piacát. A tetszési indexek alacsony átlagértékei sejtetni engedik, hogy Gardner már eljutott a telítettségi szint közelébe, annak ellenére, hogy *ezt* a művét viszonylag frissen adták ki: csak a 24 év alattiaknál várható még mérsékelt, és az újdonságokra lassabban reagáló 60 év fölöttieknél erősebb növekedés az olvasottság mértékében; ezt mutatja A kölcsönkért lány esete olvasottsága is:

15–19 év:	23%
20–24 év:	27%
25–29 év:	28%
30–39 év:	28%
40–49 év:	24%
50–59 év:	25%
60– x év:	17%

Azok számára, akik a detektívregényt „érdekes logikai játék”-nak szokták minősíteni, szükségesnek tartjuk ezen pusztán terjedési mechanizmusát tekintve elég „problémátlan” mű kapcsán megjegyezni, hogy a logikai játékokra való hajlandóság eszerint a középiskolások körében elég alacsony, ezzel szemben a 7–8 általánost végzettek körében elég maximális. Az adminisztrátorok és a betanított munkások (főleg a munkásnők) is kedvelik a logikát: 31, ill. 37%-ban olvasták Gardnert. A főiskolások viszont még a mezőgazdasági fizikaiaknál is kevésbé. Igaz, a humán értelmiség számára a „kulturális cenzus” itt *nemolvasást* ír elő: így ők kisebb arányban olvasták (16%), mint a technokrácia (30%), holott a technokrácia náluk jobban „leminősítette” a könyvet a tetszés terén...

7. *A „túl egyszerű eset”, avagy a „felfelé torzító telítettség” problémája. Flaubert: Bovaryné.* Az olvasottságra vonatkozó válaszok *megbízhatóságának* kérdését eddig még csak periferiális esetekben említettük (ld. pl. Gardner a humán értelmiségnél). Most azonban végre kiderül, hogy miért nem az irodalom „nagy klasszikusainál” kezdtük tárgyalásunkat, pedig ezek aztán *valóban* „társadalmi tény” nemzedékek közkincsévé váltak. Ugyan miért nem problémátlan pl. Flaubert Bovaryné-jának olvasottsági korprofilja?

15–19 év:	53%
20–24 év:	69%
25–29 év:	76%
30–39 év:	83%
40–49 év:	81%
50–59 év:	82%
60– x év:	82%

Hiszen régóta olvasott, évtizedeken át közel egyenletesen hozzáférhető műről van szó, amelyet stacionér vagy közel stacionér módon olvasnak. „Lassú pályára állású” mű, csak a 30–39 éves korosztályban éri el a telítettség szintjét, hiába: a benne leírt szituáció megértéséhez élettapasztalat kell. Az idős korosztályt fiatal korában semmi sem idegeníthette el tőle, így a telítettségi szint állandósága 30 év felett nem meglepő...

A meglepetés csak ott kezdődik, hogy az ún. „aktív olvasók” kisebb arányban képviseltetik magukat azok között, akiknek a mű „nagyon tetszett”, mint azok között, akiknek „nem tetszett”. Eszerint a Bovaryné inkább passzív szórakozásra, mint aktív átgondolásra serkentő mű?

Az ellentmondásokat még tovább sorolhatnám: a mű a 8 általánost végzetteknek jobban tetszett, mint az egyetemet végzetteknek, pedig az egyetemet végzettek nagyobb arányban olvasták; a háztartásbeliek ugyanolyan arányban olvasták, mint a pedagógusok stb. Ilyen ellentmondások akkor szoktak jelentkezni, ha a válaszolók egy része nem a tényeknek megfelelő válaszokat ad az olvasottságra (ill. a tetszésre). Ez pedig – mint egyébként adataink más irányú elemzésével is valószínűsíthető – minden olyan „nagy klasszikusnál” fenyeget, amelyikről a megkérdezettek egy jelentős része úgy érzi, hogy „illetlen volt” olvasnia...

[Az írást „befejező” három pont ez esetben azt jelenti, hogy a fiatal szociológus nemzedék egyik legtehetségesebb tagja, aki négy éven keresztül a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskutatási Osztályának külső munkatársaként is tevékenykedett, ezt az írást nem fejezhette be, mert úgy döntött, befejezi azt, amit már évek óta kibíratatlannak érzett. Az Élményalakzatok I. társszerzője a megoldhatatlanul nagy, és ezért sajátjának érzett kérdések (a harmadik világ bádogvárosaiban élők helyzete, a művészet társadalomtörténete, a hetvenes évek diagnózisa 68 után, a divat és a szex szociológiai vizsgálata stb.) mellé sorolta az olvasó titkát is, de nem volt hajlandó „olvasásszociológiát” művelni, csak szociológiát, ám ha kellett Hegelt is olvasott hozzá. 1943-ban született, matematika-fizika-meteorológia szakon végzett az ELTÉ-n, felfedezett egy „híres” felhőt, amelyet aztán később egy híres tudós is felfedezett. Bach műveket játszott és elemzett, összehasonlította az amerikai és a magyar vasútépítkezések balladáit, módszertant adott elő az ELTE Szociológiai Tanszékén. Barátunk volt, munkatársunk a bakonyoszlói olvasótáborban, ahol a 15 éves szakmunkások és a harmincas szociológusok egyaránt tátott szájjal hallgatták. Ez a töredék is ízelítőt ad gondolkodásmódjából, a vizsgált tárggyal szembeni alázatáról. Más, teljesebb és töredékesebb műveivel együtt ennek az írásnak a bővebb változata is megjelenik majd az Élményalakzatok II. című kötetben, amely a magyarországi olvasáskutatás egyik legnagyobb vállalkozásának eredményeit adja közre, melynek ő nem egyszerű társszerzője, hanem szelleme is.]

(K.I.)